

בכל דרכיך דעהו אל מעבר לדתיות ולחילונית

- א. פרשה קטנה-גדולה
- ב. מעבר למרחב הערכי
- ג. חיים בשביל עצמם
- ד. מה עושים כשעושים סנדלים?
- ה. השיבה לחיים
- ו. אתנחתא לקראת סיום
- ז. סיום: אל קודש הקודשים דרך הנסירה
- ח. חתימה
- ט. נספח - שאלות ותשובות

א. פרשה קטנה-גדולה

בכל דרכיך דעהו והוא יישר ארחתך.¹

מירושלים בתפארתה, זו שידעה לשיר את שיר השירים בבוקר, להתבונן במשלי בצהרי יום ולהעמיק בקהלת עם הנטות צללי ערב, נשלח פסוק, והגיע ליעדו בכל דור ודור מחדש. והפסוק כולו אומר את השלמות והמלאות של החיים הישראליים של 'כד קיימא סיהרא באשלמותא',² של 'מה יפית ומה נעמת אהבה בתענוגים'.³ כבר חז"ל, ואחריהם כל מפרשיו של הפסוק, הבינו אותו כמרחיב את יריעות האוהל, מארבע רוחות השמים אל ארבע כנפות הארץ, ואף אל תחתיותיה. למיצויו

¹ משלי ג', יא.

² זהר א', קנ, א.

³ שיר השירים ז', ז.

בא הפסוק בדרשותיו של התנא בר קפרא, ובתוספת הנהרת האמוראים רבא ורב פפא:

דרש בר קפרא: איזהו היא פרשה קטנה שכל גופי התורה תלוין בה? הוי אומר זו דרך ארץ, שנאמר בכל דרכיך דעהו והוא יישר ארחותיך. גדולה דרך ארץ שהיא שקולה כנגד כל התורה. גדולה דרך ארץ שכל מי שיש בידו ד"א הוא אהוב להקב"ה ולבריות.⁴ דרש בר קפרא: איזוהי פרשה קטנה שכל גופי תורה תלוין בה? בכל דרכיך דעהו והוא יישר ארחותיך. אמר רבא: אפילו לדבר עבירה. אמר רב פפא: היינו דאמרי אינשי, "גנבא אפום מחתרתא רחמנא קרי".⁵

מדי הקשיבי לו, שומע אני ניגון נוסף, קדום, עתיק, קול תורה העולה מן המדבר וקורא לנו:

ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך.⁶

ואליו מצטרפת המשנה המדברת בנו:

בכל לבבך - בשני יצריך, ביצר טוב וביצר רע.⁷

עם החורבן והגלות, תפס את מקומו של הפסוק הזה בחזית עבודת ה', מאמר חז"ל, שהפך על ידי הקצנת משמעותו המקורית למוטו של החיים הישראליים בגלות:

אמר רבי חייא בר אמי משמיה דעולא: מיום שחרב בית המקדש, אין לו להקב"ה בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה בלבד.⁸

עממה האש שבגחלת הפסוק, אך לא כבתה, ובלחישה עברה מדור לדור. פה ושם השתלבה והציצה, אך מיד שבה ונתעלמה לה. לקראת שיבת עם ישראל לארצו ולעצמו, חוזר הניגון-הפסוק, והולך ותופס את מקומו המקורי-המרכזי. שבה השכינה מנדודיה אל מקום מנוחתה, הושבה עטרה ליושנה. גלגוליו של הפסוק ופירושו, הם, בעיני, אחת המסכתות המרתקות בתולדות עם ישראל,⁹ וברצוני להזמין אתכם,

⁴ אוצר המדרשים (אייזנשטיין) עמ' עח, ד"ה 'פרק עשרים בענין'.

⁵ ברכות סג, א. וראה הדרשה הקודמת של בר קפרא שם, ודרשתו בקדושין פב, א וע' לקמן הערה 26.

⁶ דברים ו', ה.

⁷ ברכות ט', ה.

⁸ ברכות ח, א.

⁹ מסכת גדולה ורחבה זו נסקרה על ידי ציפי קויפמן בספרה 'בכל דרכיך דעהו - תפיסת האלוהות והעבודה בגשמיות בראשית החסידות', רמת-גן תשס"ט.

לקרוא את פרקה האחרון, את ביאורו של הרב קוק לפסוק זה. פירוש שלדעתי אינו רק חוליה נוספת בשלשלת הפירושים שקדמו לו, אלא חידוש של שפה אמונית חדשה, ופריצה אל העולם הגאולי של עם ישראל בארץ ישראל.

ב. מעבר למרחב הערכי

ראשית, נקרא את הפסקה בשלמותה, יחד עם הדגשות והוספות (בסוגריים) משלי (מוסר אביך,¹⁰ ב', ב):

בכל דרכיך דעהו - צריך לבקש את הקב"ה בתוך הדרכים שהוא מתנהג בהם. כשהוא עוסק בתפלה, או יבקש את הקב"ה בהבנת עניני תפלתו, וכוונה רצויה באמונת הלב באותם הענינים של תפלתו. ולא יבקש את הידיעה בשעה ההיא בענינים אחרים. כי כיון שהוא עוסק בעבודה זו, הקב"ה כביכול שורה מצדו בזו העבודה דוקא, ובה ימצאנה (ידיעת ה') ולא במקום אחר.

וכשהוא עוסק בתורה, ידע שימצא את הקב"ה בהיותו מעמיק ומעיין להבין דבר על בוריו, ולזכור ולשנן היטב. ובוה הוא יודע אותו יתברך בתורתו, ולא באופן אחר. כי בשעה זו הוא מתגלה בעבודה זו.

וכן בהיותו עסוק בגמילות חסדים להיטיב לחברו, או יבקש את הקב"ה רק בהעמקת עצה איך להיטיב לו טובה גדולה הגונה וקימת.

וכן בכל הדברים שעושה (כלומר, מה שאינו תפילה, תורה או גמילות חסדים!). הרי באמת, אין דבר בעולם שאינו לכבודו יתברך. על כן, כל מה שעושה, יהיה הכל דברי מצותו ורצונו, ויבקש בהם את שמו יתברך (ואיך?)

כשישתדל בכל שכלו וכחותיו, לעשות את מה שהוא עושה, בתכלית השלמות, בכל צדדי השלמות.

ו(אם יעשה כך) נמצא שהוא יודע את השם יתברך בכל הדרכים. והב' (של 'בכל דרכיך דעהו') הוא ב' ה' בתוך", (כלומר) שבעצמותם של הדרכים הוא יודע את הקב"ה.

על כן (אומרים חז"ל) ש(פסוק זה) הוא פרשה קטנה (כלומר), שאין הצווי בה, גדלות והרחבה של חכמות ומחשבות, (אלא) אדרבא צמצום (כלומר, התרכזות) בדבר זה שהוא עסוק לבדו, ומכל מקום, (ממשיכים ואומרים חז"ל ש) כל גופי תורה תלויים בה (בהדרכה זו של 'בכל דרכיך דעהו'). כי בוה, יעשה הכל כשורה, ומזה ימצא

¹⁰ ספר זה, נכתב בצעירותו של הרב קוק, עוד בהיותו בחו"ל. מפליא שכבר אז מצוי לו רעיון זה באופן כל כך מגובש.

כבודו של הקב"ה בתכלית, ורמזו (לכך) חז"ל בדבריהם: 'זמן תפלה לחוד וזמן תורה לחוד', והבן.

נמשיך בהצבת תפאורת הרקע של הפסקה:

ברקע דבריו של הרב נשקפת המשנה במסכת אבות: "על שלשה דברים העולם עומד – על התורה על העבודה ועל גמילות חסדים"¹¹. הרב מוסיף צלע רביעית למשנה – 'כל הדברים'. אולי זהו יסוד רביעי המייצב את עמידת העולם, ושמא זהו 'העולם' של המשנה, הבית שלשמו יצוקים שלושת היסודות.

'העבודה' היא עבודת ה' שבכל המצוות, שיסודה ושיאה בעבודת הקורבנות¹² (שבזמן הזה התפילה, עבודת הנשמה והלב,¹³ עומדת היא גם כנגדם). עבודת ה' הינה התגלות עצם האמונה, השואפת למפגש הוויית-חויית, לא-אמצעי עם האל, הקוראת 'אליו ולא אל מידותיו'. ממנה מתברכים כל מעיינות הרוח המוסר ומתעלה האדם והעולם. ראשיתה בעבודת עבד ובן; המשכה בייחוד הדוד והרעיה המתעלה ובא אל ההתכללות וההתבטלות, כלות ומסירות הנפש; ותכליתה – לידה מחודשת והתעצמות היש, רצוא ושוב כמראה הבזק, עבודה, התכללות ועיבוד.¹⁴

'התורה' היא העבודה הרוחנית של בקשת האמת הגבוהה והעמוקה, הכללית והמפורטת, הרוחנית והמעשית, של היש, ההויה, החיים, של הכלל ושל הפרט. בקשת האמת והטוב לתכלית ההשתלמות וההתעלות, התשובה והמעשים הטובים,¹⁵ הישועה והגאולה של היחיד והדור, האומה והאנושות. בלימוד התורה הולכת ומתממשת השאיפה לדבקות ולקדושה אנושית בוגרת ובשלה, מודעת ועצמאית, שבאומר-חיים ערכי, שבהליכה אחר המידות האלוהיות, המתגלות בטבע ובהיסטוריה, באנושות ובעם ישראל, בתורה ובאדם.

'גמילות חסדים' היא התנועה הפלאית-החירותית של האהבה המוחלטת, האהבה שאינה תלויה בדבר, אהבת החינם, האהבה העצמית, האהבה המקלקלת את השורה ופורצת את הגבולות והגבוליות. היא הביטוי הגבוה ביותר,¹⁶ גם הפשוט ביותר, של

¹¹ אבות א', ב.

¹² ע' עולת ראי"ה א' עמ' פד; קיז.

¹³ תענית ב, א.

¹⁴ ע' עקבי הצאן, מאמר עבודת אלהים, עמ' קמה.

¹⁵ ברכות יז, א.

¹⁶ ע' אורות, אורות ישראל, א', ד.

צלם א-להים שבאדם הפונה אל הזולת להיטיב לו ואותו, לאוהבו, להחיותו, להאירו. "טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו".¹⁷

'כל הדברים' (=בכל דרכיך) בא להוסיף על 'תורה', 'עבודה' ו'גמילות חסדים' את מה שאיננו 'קודש' אלא 'חול', אלו הדרכים המהלכות במרחבים הטבעיים של החיים האנושיים. כוללות הן את מישור הפעילות האלמנטרית-קיומית של מילוי צרכי החיים הבסיסיים, כגון אכילה, שתייה, שינה, התעמלות ורפואה, עבודה ומנוחה. כלול בהם גם מישור הפעילות של מילוי הצרכים האסתטיים של האדם, כגון אמנות, טיול ומשחק. ואולי נכלל בזה גם מישור הפעילות ואי הפעילות של 'הסתמיות', שאינו ממלא שום צורך פיזי חשוב או נפשי ערכי, כמו 'התאווררות', חלום בהקיץ וכיוצא בזה.

זהו המרחב הנייטרלי של החיים האנושיים, המרחב של דברים שאין בהם עצמים ערכיות, דתית או חילונית; המרחב המבטא בחיוניות ובכשרון, במרץ וביצירתיות את רצון החיים הטבעי - החותר לחיים ולא למוות, לעונג ולא לכאב, לכבוד ולא לביזיון. בעגה ההלכתית זהו מרחב החולין של החיים, המאוכלס ב'מילי דרשות', כלומר, מה שאינו לא מצווה ולא איסור. בעגה הקבלית-חסידית, זוהי 'קליפת נגה', 'הנפש הבהמית'. בעגה העממית אלו הם החיים בטבעיותם ואף ב'סתמיותם' ו'פכהאיותן' הספונטנית, נטולת המודעות, התחכום והיומרה.

ניתן היה לפרש שב'כל הדרכים', מדובר על המרחב הערכי החילוני והדתי שאינו זוכה ל'כבוד' הראוי לו. החילוני - המביא לידי ביטוי את הנטייה המוסרית האנושית הטבעית, והכלול במושג 'דרך ארץ'. הדתי - זה שלאמיתו של דבר יש לו ערך של 'קדושה' ואף ערך של 'הלכה', אך התודעה הדתית העממית השכיחה (ה'גלותית'), אינה מודעת לכך ואינה רואה אותו ככזה. כוונתי לכל מרחבי העשייה הלוקחים חלק בתחיית עם ישראל בארצו, כגון, חקלאות ותעשייה, מחקר ומסחר, ולא רק חינוך, צבא ומשפט.

איני חושב שאפשר לשלול לחלוטין אפשרות הבנה זו בדבריו אלו של הרב, אבל דומני שהיא מחמיצה את העיקר, שהרי במקומות רבים מבהיר הרב שהמוסר האנושי הטבעי הוא במיטבו בעל ערך מובהק של קודש,¹⁸ ושכל מה ששייך לבניין האומה בארצה הינו גופי תורה. כמו כן ברור שברקע דבריו של הרב נמצאת לא רק דרשתו

¹⁷ תהלים קמ"ה, ט.

¹⁸ ראה: אורות הקודש ג', ריש דבר; מאמרי הראי"ה, עמ' 41.

של בר קפרא, אלא גם דברי רבא: "אפילו לדבר עבירה", ואף דברי רב פפא: "גנבא אפום מחתרתא - רחמנא קריא". בכך מהדהד, כאמור לעיל, ה'בכל דרכיך' את "בכל לבבך - בשני יצריך, יצר טוב ויצר רע". מתוך כך, ובעיקר מתוך הקשבה לדבריו אלה של הרב, בכלל מנגינתו כולה, נראה לי שהכוונה ב'כל הדברים', היא למה שמעבר אף למרחב הערכי, החילוני-דתי הזה!

ג. היים בשביל עצמם

נמשיך בקריאה צמודה יותר:

בכל דרכיך דעהו - צריך לבקש את הקב"ה בתוך הדרכים שהוא מתנהג בהם.

בכל דרכיך - בתוך הדרכים, בהם כפי מה שהם, לא ממעל ולא מתחת ולא מהצדדים; לא בעומקם ולא ברומם, לא בשורשם ולא בענפיהם; בהם ממש, כפשוטו.

כל דרכיך - כל הדרכים, בקודש ובמרחביו הפחות מוכרים, בחול הערכי ואף בחול הלא ערכי. בכל דרכיך - בדרכים שלך.

דעהו - הדעת היא החיבור הממשי הישיר והלא-אמצעי, החיבור המפרה והמוליד, 'והאדם ידע את חוה אשתו ותהר ותלד'.¹⁹ דעת ה' היא החיבור החי והעמוק בכל גווניו, אל האלהי לכל גווניו.

כשהוא עוסק בתפלה,

אז יבקש את הקב"ה בהבנת עניני תפלתו, וכוונה רצויה באמונת הלב באותם הענינים של תפלתו.

ולא יבקש את הידיעה בשעה ההיא בענינים אחרים.

כי כיון שהוא עוסק בעבודה זו, הקב"ה כביכול שורה מצדו בזו העבודה דוקא, ובה ימצאנה (ידיעת ה') ולא במקום אחר.

הרב משנה את סדר המשנה ומקדים את התפילה לתורה, כדי ליצור מדרג ברור, המתחיל מדעת ה' המובהקת ביותר, והולך ויורד ומתרחק לכאורה. התפילה היא כהגדרתה הפשוטה, העמידה לפני ה', והיא הביטוי הבהיר והעז ביותר של עצם האמונה, שביסוד העריגה והצמאון, הכמיהה והגעגוע, אל האינסופיות האלהית, לאל חי.

¹⁹ בראשית ד', א.

בתפילה, נבקש ונמצא ונדע את ה' בהבנה, בכוונה ובאמונה שבעבודת התפילה, ולא במקומות אחרים.

הדברים פשוטים, ושמא מיותרים? איזה הגיון וטעם יש בהמרת האינטימיות של התפילה במשהו אחר? נראה שהדברים נאמרים בעיקר, כדי להתחיל את תהליך ההסברה ולהביאו-להביאנו בהדרגה, אל 'הנקודה'.²⁰

כבר כאן מופיע העיקרון החוזר ונשנה בהמשך, שאלוהים אותו אנו מבקשים לדעת, נמצא אמנם בכל מקום (ולא עוד אלא שהוא מקומו של עולם, ואנו הנמצאים בו ולו), אך הוא ימצא לנו דווקא אם רק נבקשו ונפתח לו שער, במה שנלך בכל דרך ונמצא בכל מקום שאנו שם, ביישוב הדעת, בהקשבה וברגישות, בהתרכזות ובמודעות. והדברים יתבארו ויתבהרו בהמשך אי"ה.

וכשהוא עוסק בתורה,

ידע שימצא את הקב"ה בהיותו מעמיק ומעיין להבין דבר על בוריו, ולזכור ולשנן היטב.

ובזה הוא יודע אותו יתברך בתורתו,

ולא באופן אחר.

כי בשעה זו הוא מתגלה בעבודה זו.

בתורה נבקש ונמצא, ונדע את ה', בלימוד על שני חלקיו, בעיון המעמיק החותר להבנה בהירה, ובשינון המביא לזכירה.

בלימוד החלק הרוחני והנסתר של התורה הדברים פשוטים, אך בחלק הנגלה וההלכתי, פעמים רבות תכני הלימוד אינם רוחניים או מוסריים בעליל, אלא מעשיים ואף פרוזאיים. ואף על פי כן: דעת ה' שבתורה היא בעצם הפעילות של הלימוד וההבנה המעמיקה, השינון והזכירה הבהירה, של הסוגיה הנלמדת כפי מה שהיא, על כל רבדי המשמעות שלה, ולא דווקא בגיחות בהולות החוצה לתפילות קצרות או כיוון הלב ביראת ה', ואף לא בגיחות פנימה למהלכי דרשנות-דרסנות מלאכותית ואלימה.

²⁰ ואולי גם מפני שבפועל יש לאדם 'יצר רע' חזק של 'איזהו עני הלא שמח בחלקו', הגורם לו לא להסתפק במנת חלקו (גדולה ויפה ככל שתהיה), לא לשמוח בה ואף לבחול בה, ולרצות תמיד משהו אחר, את מה שאין. שורשה של חולשה זו בקדושה היא שאיפת התשובה והגאולה האין סופית של האדם, הגורמת לו לחיות דווקא באין ובעדיין (ולכל היותר, ביש השברירי המאויים בעליל) ולא ביש, וכמימרא האומרת כי האדם ישנו במה שהוא אינו ואינו במה שהוא ישנו.

וכן בהיותו עסוק בגמילות חסדים להיטיב לחברו,
אז יבקש את הקב"ה רק בהעמקת עצה איך להיטיב לו טובה גדולה הגונה וקימת.

בגמילות חסד נבקש ונמצא ונדע את ה' בכך שניטיב לחברנו, מכל הלב, והמח, ובכל כוחנו, באופן המאיר והנעים ביותר, המושקע והיעיל ביותר. גמילות חסד היא כל מחווה של אהבה וחסד, טוב לב ועין. המחווה יכולה להיות נפשית או מעשית, קטנה ופשוטה, גדולה ומורכבת – הארת פנים, או התגייסות לנחם ולשמח, לעודד ולאמן, לסייע ולבנות.

דעת ה' שבגמילות חסד, אינה החוויה והריגוש הפנימיים העדינים הנלווים לה (אף שאינם פסולים כל זמן שאיננו מתמכרים להם ותלויים בהם). הכוונות העמוקות והייחודים העליונים שלפני ובשעת מעשה החסד, ואפילו סתם 'לשם מצות גמילות חסדים', יסבכו אותנו קשות בפרדוקס של 'מצוות חסד'.²¹ דעת ה' שבגמילות חסדים היא המחשבה והכוונה, ההתרכזות וההתמסרות לעשות את מעשה החסד, כפי מה שהוא, באופן הטוב ביותר מבחינת המקבל. כמוכן לא מדובר כאן על יעילות מנוכרת, ולא על מבחן 'מקצועי' של התוצאה והתועלת, אלא על עצם ההתגייסות הספונטנית הכוללת של האישיות, בשמחה ובמאור פנים, המבטאים את האהבה ומממשים את הרצות.²²

וכן בכל הדברים שעושה (כלומר, מה שאינו - תפילה, תורה או גמילות חסדים!).
הרי באמת, אין דבר בעולם שאינו לכבודו יתברך.
על כן, כל מה שעושה, יהיה הכל דברי מצותו ורצונו,
ויבקש בהם את שמו יתברך (ואיך?)
כשישתדל בכל שכלו וכחותיו, לעשות את מה שהוא עושה, בתכלית השלמות, בכל צדדי השלמות.
ו(אם יעשה כך) נמצא שהוא יודע את השם יתברך בכל הדרכים.

'וכן - כלומר, ובנוסף לכך; בכל הדברים שעושה' - זהו פירוש למרחב המוסף של 'בכל דרכיך', לכל 'דבר בעולם' שאינו נכלל ב'תורה', 'עבודה' ו'גמילות חסדים',

²¹ יש לי חבר 'חוזר בתשובה' המצר רק על דבר אחד שאיכד בכך - הספונטניות המוחלטת של החסד החילוני הנפגם בעצם המודעות לכך שחסד זו מצוה, ומה שיותר 'גרוע' יש עליה פרס...

²² יש מי שמביא לאשתו כבר באמצע השבוע בשר שמן וטוב לכבוד שבת קודש, יש מי שמביא לה פרחים בערב שבת, ויש מי שמדיח איתה כלים במוצאי השבת. הראשון אוהב את עצמו, השני אוהב את האהבה, ורק השלישי אכן אוהב את אשתו. אמנם טובים השנים מן האחד והחוט המשולש לא במהרה יינתק.

וכנ"ל. גם בהם נבקש ונמצא ונדע את ה' כשנשתדל בכל שכלנו וכוחותינו לעשות אותם כפי מה שהם בתכלית השלמות שלהם, בכל צדדיה. כלומר כשנעשה אותם במלוא הכבוד והרצינות, בשמחה ובטוב לבב (וקורטוב של הומור לא יזיק), בהתמסרות ובריכוז, ובמירב ההשקעה בתכנון ובביצוע. לא 'לשם מצוה' ולא 'לשם שמים' ואף לא על מנת 'לעשות רצון ה'". לא באופן הקבלי של 'עבודה צורך גבוה', ולא באופן החסידי של 'עבודה בגשמיות', אלא 'לְשִׁמָּה' – לשם הדבר עצמו, מצד ערכו העצמי ולא אך כאמצעי.²³

וכאן לקראת סיום, הרב מנהיר את התשתית התפיסתית האמונית של הדרכתו זו: כל מה שברא הקב"ה בעולמו, הכל ברא לכבודו, כלומר לשם התגלות האור-הערך האלהי. וכדברי המשנה באבות (ו', יב): "כל מה שברא הקדוש ברוך הוא בעולמו, לא בראו אלא לכבודו, שנאמר 'כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו', ואומר ה' ימלך לעולם ועד". הכל, ממש, כפשוטו: הנאצל והנברא, הנוצר והנעשה; השמים והארץ וכל צבאם, הבריאה כולה; הכל הוא התגלות כבוד ה'. כבוד ה' ממלא את הבריאה, שוכן ומתגלה בה, בכל רבדיה וחלקיה, בכל איתן טבע רוחני וגשמי, ובכל נטף ורסיס שלה, בארו שבלבנון ובאזוב שעל הקיר.

בכל דרך שמהלך בה האדם, גם כשהוא יוצא מחוץ לתחום ה'רשמי' של הקודש, נפגש הוא עם נופי הכבוד האלוהי המתגוון באין ספור גוונים, המתנגן באין ספור צלילים, המדבר באין ספור שפות. באותה המידה שהאדם נפגש עם כל דבר בכל לבבו נפשו ומאודו, בכל אישיותו ואנושיותו, מתוך היפתחות אליו כפי מה שהוא, והקשבה ודיבור אליו בשפתו המיוחדת, נחלץ המפגש משממון השגרתיות והניכור של החול, כמו גם מהכפייתיות וחוסר האותנטיות שבקודש. כל מעשה, הופך בכך לדעת ה', למעלה מקיום 'מצוות ה' במובן הדתי-ההלכתי של גזרה וציווי, למעלה מה'עצה' ה'זוהרית' וה'רמבמ"ית', מה'צוותא' החסידי, ואף למעלה מעשיית 'רצון ה'', במובן הרוחני הפנימי. אור גנוז-גלוי זה נברא בשביל האדם, והאדם לא נברא אלא בשביל להתודע אליו, להיוועד איתו, לקבל מתנתו, להתעצם בו ולהעצימו, לעובדו ולשומרו, לחיות אותו ולהתענג עליו.

דעת ה' השלמה והמלאה היא בהתכוונות להיפגש עם כל דבר כפי מה שהוא, ללא כל הכללה או הפשטה, העלאה או העמקה, אידיאליזציה או רדוקציה. למפגש מגיע אדם ער וערני, מודע לעצמו לסביבתו, הניגש אל הדברים בצניעות ובנכונות

²³ ראה: אורות האמונה, עמ' 43.

להסתפק ב'חלק' ו'במועט', אך גם מתוך מרחב נפשי ורגשי פתוח, שהרי הגם ש'הדברים הם מה שהם', יכולים לבלבל ולגלות שיש בהם יותר ממה שיש בהם. המפגש יכול להתרחש בקודש ובחול, בערכי ובסתמי, בקיומי ובקומי, באסתטי ובפונקציונלי, אין שום צורך וטעם לטשטש את הייחוד של מישורים אלה, לא לקדש את החול באופן מלאכותי, ולא לרדד את הקודש מתוך גסות רוח.

לדוגמא: האכילה, ודווקא כפעילות חולין מובהקת, ולא בהקשר של סעודת מצווה, וגם לא רק בתועלת הבריאותית הפסיכו-פיזית שאנו מפיקים ממנה (שבכך הרי היא מצווה מובהקת של 'ונשמרתם לנפשותיכם' וכיו"ב), כשהיא נעשית באופן הנכון והטוב ביותר, כלומר, בזמן ובמקום, בכמות ובאיכות, במתינות ובמאור פנים, בהנאה ובהתענגות הפשוטה על הטעם הערב, ביחידות או בצוותא וכו', הרי היא דעת ה'. האכילה כהתרחשות ממשית של חיבור חי לחיים, כלומר לשכינה האלהית, כפי מה שהיא נוכחת ומתגלה באוכל ובמעשה האכילה, ולא כפי מה שהיא מסתרת בה, היא דעת ה'. כן, על הלחם לבדו, שהוא הוא מוצא פי ה', יחיה האדם! וכמו כן, דעת ה' שבטיוול, היא מיצויו כטיוול – ההכנה והביצוע; ההליכה בשמש הקופחת והמנוחה בצל העץ; שאיפת הריחות, המראות, הצלילים; ההנאה וההיקסמות מהנוף, ההתענגות על הפת ועל המים הצוננים. וכן דעת ה' שבהאזנה למוזיקה, שבקריאת ספר, שבשיחת רעים, שבמשחק עם ילד, וכך הלאה.

אלו כמובן דברים חדשים עתיקים:

ר' חזקיה ר' כהן בשם רב: עתיד אדם ליתן דין וחשבון על כל מה שראת עינו ולא אכל.

רבי לעזר חשש להדא שמועתא ומצמית ליה פריטין ואכיל בהון מכל מילה, חדא בשתא.²⁴

מחויב אדם לטעום את כל הטעמים הרוחניים הנפשיים אך גם החושניים²⁵ (והרוצה לטעות יטעה...). לשם כך נבראו הם, ולשם כך נברא חפז הפיזי והרוחני הכל כך רגיש. וקודם כל לטעום כל טעם בפני עצמו, כפי ייחודיותו הבלתי-נכפלת, ורק אחר כך אפשר גם לצרף צירופים. ועתיד אדם ליתן את הדין על כל טעם וטעימה של

²⁴ ירושלמי קידושין מח, ב. וע' ברכות מג, ב: "אמר רב יהודה האי מאן דנפיק ביומי ניסן וחזי אילני דקא מלבלבי אומר ברוך שלא חיסר בעולמו כלום וברא בו בריות טובות ואילנות טובות להתנאות בהן בני אדם".

²⁵ ראה: רבי יהודה הלוי, כוזרי, מאמר שלישי יג-יו.

חיים שיכול היה לטעום ולא טעם, מכל סיבה שהיא, גבוהה או נמוכה, והנזיר הנקרא קדוש, נקרא גם חוטא, 'מאשר חטא על הנפש'.²⁶

ואכן היו אלה קצות דרכיו של הלל:

'וכל מעשיך יהיו לשם שמים' - כהלל. כשהיה הלל יוצא למקום, היו אומרים לו: להיכן אתה הולך? לעשות מצוה אני הולך. מה מצוה הלל? לבית הכסא אני הולך. וכי מצוה היא זו? אמר להן: הן, בשביל שלא יתקלקל הגוף. איכן אתה הולך הלל? לעשות מצוה אני הולך. מה מצוה הלל? לבית המרחץ אני הולך. וכי מצוה היא זו? אמר להן: הן, בשביל לנקות את הגוף.²⁷ אמרו לו תלמידיו (להלל): רבי להיכן אתה הולך, אמר להן: למגמול חסד עם הדין אכסניא דאית גו בייתא (=לאכול. ח.ו.). אמרו ליה: בכל יום אית לך אכסניין, אמר להון: והדא נפשא עליבתא, לאו אכסניא היא גו גופא, דיום דין היא הכא ולמחר לית היא הכא.²⁸

אין טעם להתפלפל כשאתה מתפלל, ולא להיסחף באכסטזה עד כלות הנפש כשאתה לומד, גם לא ללמוד או להתפלל בשעה שאתה מיטיב לחברך, אך גם לא להעלות כל פעילות טבעית לקדושה, על ידי הבלעתה בשורשה העליון וחשיפת המצוותיות שבה. טוב הטעם והדעת, הוא בהתכוונות להיפגש עם כל דבר כפי מה שהוא, להקשיב לו ולשוחח איתו בשפתו, להתחבר אליו ואיתו כ'אתה' ולא כ'הוא', ומעל הכל - לא לגזול ממנו את הייחודיות המוחלטת שלו. גדולה הכנסת אורחים יותר מהקבלת פני השכינה.

מגמתו של הרב קוק אינה לדלג על עבודת ה'כובש' שבדרך ל'ישר', וגם לא על כל דרכי הצדיקות והחסידות, הפרישות והטהרה, שבדרך לקדושה, אלא להוסיף ולכלול, ולפרוש את האופק השלם. בוודאי שיש מקום וערך רב גם לעבודה הפנימית של העלאה אל השורש, של העלאת ניצוצות מהקליפות, של ייחוד ייחודים והמשכת שפע ברכה, אותם מעלה הרב קוק על נס במקומות רבים ואף קושרה ל'בכל דרכיך דעהו'.²⁹ אלא שזאת נחלתם של יחידים, בני עלייה, יודעי ח"ן באמת ובתמים. ועד כמה שזה יישמע מפתיע, דווקא המפגש המינימליסטי, הפשוט והצנוע עם הדברים,

²⁶ במדבר ו', יא. וראה ברש"י שם דברי רבי אלעזר הקפר (!) ודברי הראי"ה קוק באורות התשובה, ה', ו1.

²⁷ אבות דרבי נתן נוסחא ב, פרק ל'.

²⁸ ויקרא רבה (מרגליות) ל"ד, ג.

²⁹ שמונה קבצים, קובץ ב', ו.

שאליו מדריך הרב, יכול להיות נחלת כל אדם, ובוודאי של החברה בכללותה! אמנם בפנימיותה, מכוונת הדרכה זו אל הקדושה העליונה – 'קדושת הדומיה', ולכך נתייחס בהמשך.

והב' (של 'בכל דרכיך דעהו') הוא ב' ה' בתוך",
 (כלומר) שבעצמותם של הדרכים הוא יודע את הקב"ה.
 ע"כ (אומרים חז"ל) ש(פסוק זה) הוא פרשה קטנה (כלומר),
 שאין הצווי בה, גדלות והרחבה של חכמות ומחשבות,
 (אלא) אדרבא צמצום (כלומר, התרכזות) בדבר זה שהוא עסוק לבדו,
 ומכל מקום, (ממשיכים ואומרים חז"ל ש) כל גופי תורה תלויים בה (בהדרכה זו של
 'בכל דרכיך דעהו').
 כי בזה, יעשה הכל כשורה, ומזה ימצא כבודו של הקב"ה בתכלית.

חותם הרב בהרחבת הדיוק בו פתח. בכל דרכיך, בתוך כל דרכיך עצמם, ולא על ידם, לא באמצעותם, לא דרכם ואף לא במקביל להם. זוהי פרשה קטנה, כלומר, הדרכה להתנהלות צנועה ומינימליסטית, להצטמצמות ולא להתרחבות, להתרכזות ולא להתנשאות או התעמקות יתרה. הצמצום הזה הוא בעצם הצמצום האלהי, שאינו כפשוטו כלל וכלל, ובמובן מסוים לא רק שאינו כפשוטו, אלא אינו כלל! האימנציה האלוהית של 'מלוא כל הארץ כבודו' ו'לית אתר פנוי מיניה', מקבלת כאן משמעות חדשה ורדיקלית בפשטותה וטבעיותה, ובמכוונתה לאינטואיציה הראשונית ביותר של האדם הצוהרת בו בילדותו. זה אינו פנתאיזם ולא פנאנתאיזם, לא אקוסמיזם ובודאי לא אתאיזם, אלא – אם חשקה נפשנו ב'איזמים' – תאוקוסמיזם או שמא קוסמותאיזם. זוהי פרשה קטנה בכמותה, וגדולה באיכותה, ויחסה לתורה כולה, הוא יחס הנשמה לגוף, יחס הכתרים לאותיות, יחס האור לכלים. כל גופי התורה מקבלים את חיותם וערכם התורני ממנה. ההצטמצמות ב'דבר זה שהוא עסוק לבדו', היא ההתרכזות בכאן ובעכשיו, כתנועה של אהבה והתמסרות, המנכיחה את ה'אין עוד מלבדו', של 'מלוא כל הארץ כבודו'. דווקא בה 'ימצא כבודו של הקב"ה בתכלית', כלומר מכל 'הארץ', מכל תנועה ופעילות, בכל מקום ובכל זמן, כפי הארתם המיוחדת.

ורמזו (לכך) חז"ל בדבריהם: 'זמן תפלה לחוד וזמן תורה לחוד', והבן.

הוא מקומו של עולם, ולכל מקום, ו"לכל זמן ועת לכל חפץ תחת השמים",³⁰ עת

³⁰ קהלת ג', א.

לתורה, עת לתפילה, עת לגמילות חסדים, עת לקודש ועת גם לחול. החידוש של הרב אינו בכך שהקדושה אמורה להאיר, לעדן ולהעלות את החול, ולחלץ בכך את המישור הטבעי של החיים מציפורני הטומאה האורבת לו, לספחו ל'סיטרא דקדושה', ולהפכו לחלק מעבודת ה'. גם לא בהנחת היסוד שהכל נברא לכבודו, ומלוא כל הארץ כבודו, ו'הכל אלוהות' – קדמה לו בכך החסידות. החידוש של הרב הוא באופן של הפיכת המישור הזה למישור של דעת ה', של דבקות, קדושה, אמונה ואהבה. וביתר דיוק, בכך שהרב אינו הופך אותו, ואף אינו מפשיטו או מכלילו. הרב קורא לנו להשאיר את החול והטבע כמות שהם, ולגשת לכל דבר באופן המתאים למה שהוא בייחודיותו שלו. מה שנקרא להשתנות כאן, הוא דווקא התודעה האמונית-דתית שלנו מיסודה, כדבריו במקום אחר (קבצים מכת"ק, ח"ב, פנקס הדפים א', 20):

מה שאין א-להים מושג כי אם מתוך הדת, זה הפיל את העולם בעומק השפלות. הא-להים צריך שיהיה נודע מכל החיים, מכל ההויה, וממילא יהיה ידוע בכל החיים ובכל ההויה. הדת היא אמצעי, עוזרת להכשיר את המעשים, המדות, הרגשות, סדרי החברה החיצוניים והפנימיים, באופן מתאים המכשיר את החיים ואת ההויה לדעת א-להים.

א-להים איננו מתגלה בתוך הדת, כי אם באותה המדה שהדת עצמה היא חדורה ממה שהוא למעלה מן הדת. דת, זהו שם הנאות אצל כל עם ולשון, לא כן בישראל, תורת חיים איננה דת לחוד. תורת חיים שלנו היא ההתגלות האלקית המתגלה בתוכה ביחד (אולי: ביחוד. ח.ג.) כמכל ההויה. התורה וההויה, בהיותם לאחדים, מגלים הם את א-להים בחיים, בתוך הנשמה הפרטית והכללית.

הקדש והחול, הוא חלוק מצד הדת, הדת תשים משטרה על עניני הקדש ותניח ידה מעניני החול, זהו מושג מחויב ממושג הדת.

הא-להים הוא מתגלה מן הכל, מתוך הקדש ומתוך החול.

אלוהים ברא את כל העולם ומתגלה מכל העולם. אלוהים ברא את הקודש ואת החול, מתגלה מן הקדש ומן החול, ומבקש מאתנו לגלותו ולהתגלות אליו גם שם, באשר הוא שם. אם איננו מבקשי דת, או קדושה, אלא מבקשי אלוהים, עלינו לבקשו בכל דרכיו-דרכינו, ולא רק בחלק מהם. הדת במיטבה מרעננת את החויה האמונית היסודית ופותחת לפני האדם את כל שערי ההתגלות האלהית, שבקודש ושבחול, כדי לאפשר לו לחיות את כל חייו, באמונה ואהבה, בדבקות ובקדושה.

ד. מה עושים כשעושים סנדלים?

כדי לחדד את חידושו של הרב, נציץ בחטף אל גלגול פירושו של המדרש על 'חנוך

תופר מנעלים'.³¹ בתורה קוראים אנו (בראשית ה', כד): "ויתהלך חנוך את הא-להים ואיננו כי לקח אתו א-להים". למעלה זו – עלייה חי השמימה, זכו רק הוא ואליהו הנביא, והמדרש מבאר במה זכה חנוך:

והוא היה תופר מנעלים לקשר העולמות ע"ש, ועל כל תפירה אמר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, שיש בפסוק זה יחוד וקישור כל היכלות בעליונים.³²

מדרש זה אהוב היה על מקובלים וחסידים, מתנגדים ובעלי המוסר, וכל אחד פירשו לפי דרכו. להלן מחרוזת פירושיהם:

מקובלים:

ושאלתי את פי מורי הר' יהודה הדרשן אשכנזי ז"ל: מה היה ענין חנוך שעל ידו זכה לכל זה, כי ענין אליהו ז"ל ידוע, אבל חנוך למה? אמר כי קבל שחנוך היה אושכף, כלומר תופר מנעלים, ובכל נקיבה ונקיבה שהיה נוקב במרצע בעור, היה מברך בלב שלם ובכוונה שלמה לשם ית', וממשיך הברכה למטטרון הנאצל, ומעולם לא שכח אפילו בנקיבה אחת מלברך, אלא תמיד היה עושה כן, עד שמרוב האהבה איננו, כי לקח אותו א-להים, וזכה להקראות מטטרון, ומעלתו גדולה עד מאד.³³

חסידים:

ויתהלך חנוך את הא-להים וגו'. אמרו רבותינו ז"ל: חנוך תופר מנעלים היה, ועל כל תפירה ותפירה היה מייחד קודשא בריך הוא ושכינתיה ע"ש. שמעתי בשם מורי... כי ענין חנוך מטטרון שהיה מייחד קב"ה על כל תפירה וכו', הוא כך – דהמחשבה נק' א"ס הויה, והמעשה הוא א-דני, וכאשר מחבר המעשה עם המחשבה, בעת עשית המעשה, נק' יחוד קודשא בריך הוא ושכינתיה, וז"ש כל אשר תמצא ידך לעשות בכח"ך ע"שה, ר"ל כי המחשבה נק' חכמה כח"מה, ותעשה המעשה בכחך שהיא המחשבה, לחבר שניהם, שהוא יחוד קב"ה.³⁴ שגילה (הבעש"ט) מקור יקר תפארת חכמה זו על כל קוץ וקוץ תלי תלין של הליכות עולם העליון והתאחדותו בעולם התחתון בכל תנועה והילוך ודיבור ועובדה. כמאמרם ז"ל על חנוך שהיה תופר מנעלים ועל כל תפירה היה אומר ליקב"ה.³⁵

³¹ על גלגולי פירושו של מדרש זה ראה משה אידל, 'חנוך – תופר מנעלים היה', קבלה ה, עמ' 265-286.

³² מדרש תלפיות לרבי אליהו הכהן, ענף חנוך.

³³ מאירת עינים לרבי יצחק דמן עכו, עמ' שצח, מובא אצל אידל (הערה 31).

³⁴ תולדות יעקב יוסף פ' וירא, א'.

³⁵ מגיד דבריו ליעקב, הקדמת המביא לדפוס רבי שלמה מלוצק.

כי כל הליכה תנועה ופעולה ובכל פעולה יש יחוד דפעולה וכח הפועל שהוא יחוד קודשא בריך הוא ושכינתיה שמובא בזוהר על חנוך תופר מנעלים ומיחד יחודים (עיין ילקוט ראובני בראשית) כי בכל פעולה אפשר ליחד יחודים למי שמכיר ויודע שכח הפועל שבו והפעולה עצמו הכל מה' יתברך.³⁶

מתנגדים:

עוד זאת יוכל יצרו להתחפש, באמור לו שכל עיקר העבודה הוא שיהיה רק לשם שמים וגם עון וחטא למצוה יחשב אם הוא לשם שמים לתיקון איזה ענין, ורחמנא לבא בעי, וגדולה עבירה לשמה וכהנה רבות ראיות, גם יראה לך פנים לאמר כי כן צווית לילך בעקבי אבותיך הקדושים וכל הצדיקים הראשונים שהיו קודם שניתנה התורה, ודבורם ומחשבתם וכל עניניהם בעולם היה הכל בדבקות וטהרת מחשבתם לשם שמים, ופנו למעלה לתיקון והעלאת ויחוד העולמות וכחות העליונים, באיזה מעשה שתהיה ובאיזה אופן ובאיזה זמן שיהיה, ולא במעשים ומצות קבועים וסדורים שיהיו חק ולא יעבור, כמו יעקב אבינו ע"ה בענין צאן לבן והמקלות, וכן אמר המגיד להבית יוסף בענין חנוך שהיה תופר מנעלים ובכל זמנא דמעיל מחטא בסנדלא הוה משבח לקודשא בריך הוא, עיין מגיד משרים פרשת מקץ.³⁷

ומצינו במדרש, שחנוך היה תופר מנעלים, ובכל תפירה כוון ייחודים ופעל למעלה, ועל דרך זה היה כל מעשה האבות אף הגשמיות, על דרך בכל דרכיך דעהו, וכל זה קודם מתן תורה או לבן נח גם בזמן הזה הרשות נתונה לו לעבוד להבורא יתברך שמו בכל מה שירצה, אך לשמו יתברך, זולתי שבע מצוות.³⁸

בעלי המוסר:

אמרו חז"ל כי חנוך תופר מנעלים היה, ועל כל תפירה ותפירה היה מייחד ייחודים לקונו, ושמעתי בשם רבינו ישראל מסלנט זצ"ל, שביאר המאמר הזה ביאור נחמד, ויאמר: כי אין הכוונה שבשעת תפירתו היה דבק במחשבות עליונות, שזה אסור על פי הדין, כי איך יפנה את דעתו לדבר אחר, בשעה שעוסק במלאכת אחרים אשר שכרוהו? אלא תוכן הייחודים שהיה מייחד, הוא אשר שם על לבו ומחשבתו, בכל תפירה ותפירה, כי תהיה טובה וחזקה, וכי יהיו המנעלים טובים למען יהנה מהם אשר ינעלם. ככה דבק חנוך במידת קונו, אשר ייטיב ויהנה לזולתו, וככה ייחד לו ייחודים, כי לא חפץ חנוך בשום דבר אחר, זולת החפץ האחד, והשאיפה המיוחדת, לדבוק במידות קונו. ועוד אחרת לו בזה, כי נשמר מכל שמץ רע, שגם שגגת אונאה

³⁶ ר' צדוק הכהן מלובלין, ליקוטי אמרים, ט"ז.

³⁷ נפש החיים שער ג' פרק ז.

³⁸ כתר ראש, ר' אשר הכהן, אות קל"ב.

ותרמית לא תגיענו, ולא תהיה נטילתו יתירה על ערך עבודתו אשר יתן.³⁹ וזהו שהיה אומר רבי ישראל מסלנט ז"ל אהא שאמרו חז"ל שחנוך תופר מנעלים היה, ועל כל תפירה ותפירה היה מייחד יחודים, ורגילים להעמיס בזה סודות גדולים. והוא היה אומר שהפירוש של 'יחודים', שהיה מדקדק בכל תפירה לעשותה כהוגן, שתהיה מלאכתו בתיקון ושיפור כראוי, היה חושב בשעת מעשה לשם מידת החסד, לשם זהירות מגזל והונאה. באופן כזה הרי כל מעשה מכוון לשמו יתברך, וזהו היחוד הגמור.⁴⁰

אצל המקובלים, החסידים והמתנגדים, כשתופר חנוך את המנעלים, תופר הוא את העולמות העליונים, מעלה את הדברים לשורשם, מייחד יחודים וממשיך שפע ברכה. זוהי המשמעות של 'בכל דרכיך דעהו' ו'כל מעשיך יהיו לשם שמים'. אצל בעלי המוסר, הייחודים שחנוך מייחד הם ההקפדה על כקוצו של 'יוד', בהלכות עובד ומעביד, בהלכות דרך ארץ ובערכי המוסר האנושי טבעי - יושר, הגינות, חריצות וכו'. על פי בעלי המוסר, כל התכוונות וייחוד אחרים או אפילו נוספים, הם מעילה באמון השוכר, ולא רק שאינם קדושה ומצוה, אלא הם עבירה לא קטנה. הפירוש של בעלי המוסר, הינו חידוש של ממש ביחס לפירושים הקודמים, והוא קרוב לפירושו של הרב, אבל דווקא על ידי התבוננות בו, ניתן לשרטט את קו הגבול שבניהם ולחדד את הפריצה והחידוש שבפירושו של הרב.⁴¹ בעלי המוסר מורידים את הייחודים מן השמים לארץ, אבל עדיין מותירים אותם בתחום הערכי, התורני - ההלכתי (קודש), או המוסרי - הדרך-ארצי (חול).

איני מכיר התייחסות מפורשת של הרב קוק ל'חנוך תופר מנעלים', אבל לאור מה שראינו, לא קשה לשער מה היה פירושו. הייחודים של חנוך, הנשענים על כל מסכת חייו הנאדרה בקודש, מתחילים בחדוות היצירה שלקראת העבודה; וממשיכים בהתרכזות בה והתמסרותו אליה, בהשקעה בחשיבה ובביצוע; בכוונה ובחתימה לעשות מנעלים חזקים נוחים ויפים, לתועלת, רווחת והנאת נועלים.

³⁹ מכתב מאליהו, ח"א, עמ' 34, קונטרס החסד.

⁴⁰ ר"י ליבוביץ', דעת חכמה ומוסר, ח"א, עמ' סה.

⁴¹ אולי אפשר להדגים זאת בהבדל נוסף. בעלי המוסר אמרו: "הגשמיות של החבר שלך היא הרוחניות שלך". הרב קוק (אולי) היה מוסיף ואומר: "הגשמיות שלך היא הרוחניות שלך".

ה. השיבה לחיים

כל זה מעורר זכרון של תור זהב קדום וקסום:

"ולשת גם הוא ילד בן ויקרא את שמו אנוש אז הוחל לקרא בשם ה"⁴².
אז הוחל - לשון חולין. לקרא את שמות האדם ואת שמות העצבים בשמו של
הקב"ה, לעשותן אלילים, ולקרותן אלהות.⁴³
...והפירוש ששמעתי מפי מורי ורבי החכם ברנייס ז"ל - הוא בלא ספק הפירוש
הנכון: הקריאה בשם ה' היתה זכות בימי אברהם, סימן התשובה לדור, היא בישרה
את ראשית התיקון, אחרי ששם ה' נשכח מלב הבריות; אך בדור אנוש היא בישרה
את ראשית ההשחתה. בדור זה הורגש הצורך לראשונה - לקרוא בשם ה'. עד אז היה
זה מיותר - כדרך שעתידי להיות מיותר. ולא ילמדו עוד איש את רעהו ואיש את
אחיו לאמר דעו את ה' כי כולם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם.⁴⁴

הרב קוק מזהה את ראשית השיבה אל גן העדן האבוד הזה, בתופעת הכפירה
והחוצפה שהתחדשה בדורותינו (מאמרי ראי"ה עמ' 41):⁴⁵

הצורך לחשוב על דבר א-להים היא ירידה גדולה ודרושה לאדם רק בתור רפואה.
הכפירה היא הכנה שלילית לצרך העלוי העליון, שלא יהיה שום צרך לחשב על דבר
אלוהות, כי אם עצם החיים יהיה אור א-להים.

הכפירה והחילוניות אינם אלא ראשית מעשה הבראשית של תחית המתים הלאומית
ופעמי גאולתה, ובה חוזים - רואים אנו עין בעין את התגשמות חזון הנבואה (ירמיהו
ל"א, ל-לג):

הנה ימים באים נאם ה' וכרתי את בית ישראל ואת בית יהודה ברית חדשה: לא
כברית אשר כרתי את אבותם ביום החזיקי בידם להוציאם מארץ מצרים אשר המה
הפרו את בריתי ואנכי בעלתי במ נאם ה': כי זאת הברית אשר אכרת את בית ישראל
אחרי הימים ההם נאם ה' נתתי את תורת בקרבם ועל לבם אכתבנה והייתי להם לא-
להים והמה יהיו לי לעם: ולא ילמדו עוד איש את רעהו ואיש את אחיו לאמר דעו
את ה' כי כולם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם נאם ה' כי אסלח לעונם ולחטאתם לא
אזכר עוד.⁴⁶

⁴² בראשית ד', כד.

⁴³ רש"י שם (בעקבות חז"ל).

⁴⁴ רש"י הירש עה"ת שם, לאחר שמקשה ודוחה את פי' רש"י.

⁴⁵ ע' גם אור לנתיבתי עמ' קיז, אות ס"ג, 'יחוד עליון ויחוד תחתון'.

⁴⁶ וע' אורות הקודש א', עמ' עו.

ועונה יחזקאל לעומת ירמיהו (יחזקאל לו, י-יד):

וְהִנְבֵּאתִי כְּאִשֶּׁר צוֹנִי וּתְבוֹא בְּהֵם הַרוּחַ וַיַּחֲיוּ וַיַּעֲמְדוּ עַל רַגְלֵיהֶם חֵיל גָּדוֹל מְאֹד מְאֹד: וַיֹּאמֶר אֵלַי בֶּן אָדָם הַעֲצֹמוֹת הָאֵלֹה כֹּל בֵּית יִשְׂרָאֵל הִמָּה הִנֵּה אֹמְרִים יִבְשׁוּ עֲצֻמוֹתֵינוּ וְאֲבָדָה תִּקְוַתֵנוּ נִגְזַרְנוּ לָנוּ: לָכֵן הִנְבֵּאתִי וְאָמַרְתִּי אֲלֵיהֶם כֹּה אָמַר אֱ-דְנִי ה' הִנֵּה אֲנִי פֹתַח אֶת קְבֻרוֹתֵיכֶם וְהֵעֵלִיתִי אֶתְכֶם מִקְבֻרוֹתֵיכֶם עִמִּי וְהִבֵּאתִי אֶתְכֶם אֶל אֶדְמַת יִשְׂרָאֵל: וַיִּדְעַתֶּם כִּי אֲנִי ה' בִּפְתָחִי אֶת קְבֻרוֹתֵיכֶם וּבִהְעֵלֹתִי אֶתְכֶם מִקְבֻרוֹתֵיכֶם עִמִּי: וְנִתְּנִי רוּחִי בְכֶם וַחַיִּיתֶם וְהִנַּחְתִּי אֶתְכֶם עַל אֶדְמַתְכֶם וַיִּדְעַתֶּם כִּי אֲנִי ה' דְּבַרְתִּי וְעָשִׂיתִי נֶאֱמַר ה'.

ומלמדנו הרב להקשיב רוב קשב, להתבונן ולהבין בנבואה, ואף 'מחדש' פסוק (אורות הקודש ג', עמ' קלח):

והנה תבוא הגאולה, גאולת הכלל וגאולת הפרט, הרוח הפנימי יצא ממחבואו, יעמד על בסיסו העצמי, יזכר ימים מקדם שנות עולמים... הן עם כלביא יקום וכארי יתנשא, הנני פותח את קברותיכם עמי, והבאתי אתכם אל אדמת ישראל, ונתתי רוחי בכם וחייתם, לשעבר תורה נתתי בכם, לעתיד חיים אני נותן לכם.⁴⁷ נשמת ישראל, מקורה של תורה, תמצא את עצמה, ובמצאה את עצמיותה, יתנוצצו לפניה כל אותיותיה של תורה, בתפארת זיו החיים שלהם, ויקרא בהם שם עולם, שם חדש אשר פי ה' יקבנו. מזהה צפיית ישועת הכלל יאיר אור הפרט, שאין בו אלא מה שבכלל, והיה הנשאר בציון והנותר בירושלם אך קדוש יאמר לו, כל הכתוב לחיים בירושלם.

וביתר שאת ועז במקום אחר (שמונה קבצים, קובץ א', תשעז):⁴⁸

כל הספרות החלונית שנתעוררה בתקופה האחרונה, שיש בה הרבה משום חכמת סופרים תסרח, והרבה ניצוצי אורה ורשמי גאולה, הכל בא מהצינור של שיחתן של עבדי אבות...

מתוך גרעין המר, שבתוך המתיקות הגדולה שבשיחה עליונה זו, נצמח כל הסרחון שבחכמת סופרים שבעקבא דמשיחא.

אמנם גם סרחון זה יהפך לזבל המפרה ומעדן, מדשן ומרוה את השדה אשר ברכו ה'. והטוב ינצח בעקרו, ותהפך השיחה החיה שבפי ישראל וכל זרע יעקב, לשיחת קודש

⁴⁷ ר' שמות רבה (וילנא) פרשת ויקהל פרשה מ"ח [ובמדרש תנחומא (ורשא) פרשת ויקהל סימן ה באופן אחר קצת]: "...אמר הקב"ה לישראל בעולם הזה היתה נותנת בכם חכמה אבל לעתיד לבא רוחי מחיה אתכם שנאמר (יחזקאל ל"ז, יד) 'ונתתי רוחי בכם וחייתם'."

⁴⁸ ר' גם את הפסקה הסמוכה לה, קובץ א', תשעז שנדפסה באורות התחייה (יד), מבארת אותה ומתבארת על ידה וע' גם אורות התשובה, י"ז, ג.

נותנת אור חיים, המתעלה בגדלה מעל התורה בערכה ההוי, וממנה יצמח אור תורתו של משיח, שאפילו תורה שבעוה"ז הבל הוא כנגדה,⁴⁹ ובעוה"ז תורה נתתי לכם, לע"ל חיים אני נותן לכם.⁵⁰

במקום תורת חיים בשם הליווי, יגלה אור חיים עצמי. כטל חרמון היורד על הררי ציון, כי שם צוה ה' את הברכה חיים עד העולם. עבודת משיח זו השואפת להביא גאולה לכל, היא עבודת 'מעלי העולמים' שלמעלה מעבודת 'בירור הבירורים' (שמונה קבצים, קובץ ב', מז-מח וראה גם שם, מט-נב; שם, סה):

ישנן שתי שאיפות אציליות: בירור בירורים, והעלאת עולמות. הראשונה היא מידת כל אדם, ועבודת הצדיקים של הדורות קשורה ברעיון יסודי זה. והשניה היא מידת יחידי עולם, ואבות עולם... מבררי הבירורים, אף על פי שגם בהם ישנן מדרגות, אבל כללות כולם, הוא התוכן של טוהר הכוונה התכליתית של כל פעולה. והדברים מקיפים שאיפה פנימית ומחשבה, דיבור ומעשה, בין בעניני מצוה ומוסר, בין בעניני רשות וטבע. אבל מעלי העולמים עומדים למעלה מהמגמה והתכלית, התכלית נעוצה אצלם בכל תנועה גשמית ורוחנית.

'בעלי העבודה' הללו מזריחים את האור החדש ההולך ומאיר על ציון, אורו של משיח, אורה של ארץ ישראל, אור החיים של קודש הקדשים - 'קדושת הדומיה' (שמונה קבצים, קובץ ב', לה וע' גם שם, לד):

הקדושה העליונה היא קדושת הדומיה, קדושת ההויה, שהאדם מכיר את עצמו בטל בפנימיותו הפרטית, וחי חיים כלליים, חיי כל. מרגיש הוא חיי הדומם, הצומח והחי, חיי הכלל כולו, של כל מדבר, של כל איש מאישי האדם, חיי כל שכל, וכל מכיר, כל משיג וכל מרגיש, וההויה כולה מתעלה עימו למקורה.

הוא אינו מתקדש, נבדל, ונפרש, חי הוא, וכל חייו קודש קדשים, חיי חיים הם. דופקי לבבו, מרוצת דמו, שאיפות נפשו, הסתכלותו ומבט עיניו, הכל חיי אמת, חיי גבורה אלהית שוטפים בהם ועל ידם.

אם יפיל עצמו קדוש הדומיה לעבודה מצומצמת - לתפילה, לתורה, לצמצום מוסריות ודייקנות פרטיות, יסבול וידוכא, יחוש כי נשמה מליאה כל היקום לוחצים בצבתים, להסגירה במועקה מצומצמת של מידה, של התויית דרך מיוחד, בשעה שכל הדרכים יחד הינם לפניו פתוחים, כולם מלאים אור, כולם אוצרים חיים.

⁴⁹ קהלת רבה י"א, ז.

⁵⁰ כנ"ל הערה 47.

החוצפא שבעקבא דמשיחא באה מתוך תשוקה פנימית לקדושת הדומיה העליונה, וסוף שתגיע לה, כי עתידין ישראל להיות עומדים לפנים ממחיצתן של מלאכי השרת, ואלו שואלין להם מה פעל אל, מה חידוש יש בישיבה של מעלה. בני החצפנים פורצי הדרכים והגדרים, עתידים להיות נביאים מהמדרגה היותר עליונה, ממדרגתו של משה רבינו ומזיהרא עילאה דאדם הראשון. עץ החיים כולו בכל עומק טובו יתגלה בהם ועל ידם.

ו. אתנחתא לקראת סיום

אפשר לטעון ביחס לנושא בו עסקנו, כמו גם ביחס ללא מעט חידושים של היהדות והתורה, טענה כפולה.

הטענה האחת – שתובנה זו של 'בכל דרכיך דעהו' היא תובנה טריוויאלית והינה נחלת הרוח האנושית הכללית, במזרח, זה מכבר, ולאחרונה גם במערב בדת העבודה הציונית הגורדונית, או ברוחניות הניואייג'ית העכשווית. דווקא קבלת טענה זו מביאה להבנה עמוקה יותר של ייחודה של היהדות והתורה בכלל, ושל חידושו זה של הרב, בפרט.

התשובה לטענה זו היא שבמישור המטאפיזי, נמשלת כנסת ישראל ללבנה, ו'לית לה מגרמה כלום', אין לה עצמיות מוגדרת, ואין לה חידוש מיוחד, וכל כוחה בתכונת ההקשבה והקבלה, העיבוד וההעלאה של כל אורות החיים העליונים והתחתונים.⁵¹ במישור הערכי-קיומי, שהוא עיקר ענינה של היהדות,⁵² מתגלה הסגולה הישראלית בצימאון ובכישרון לחיות את החיים בשלמותם ובמלאותם העשירה, המורכבת ואף הסבוכה. לא להתמכר לחלק מהם, אך גם לא ללכת שולל אחרי מדוחי אחדות אחידה ולא להשתכר מ'יין הרמוניה אידיאלית'. לפי זה, עיקר חידושו של הרב, אינו בחידוש הרעיוני או המעשי, אלא בהעלאת תובנה זו של 'בכל דרכיך דעהו' אל קודש החיים הישראליים, ובהכללתה במכלול דעת ועבודת א-להים הישראלית. בכך גולל הרב את האבן מעל פי באר מי החיים הישראליים, למען יוכלו כל העדרים להרוות צמאונם, ומגלה את מסכת החיים הישראליים העשירה – שיש בה קודש וחול, שיש בה דתיות וחילוניות, שיש בה את ה'אח' אך גם את ה'אחר'. מסכת חיים העומדת על תורה עבודה וגמילות חסדים, אך גם הולכת בכל

⁵¹ ע' אורות אורות ישראל א', ג עמ' קלח, וע' גם עמ' ככה-ט שם.

⁵² ע' עקבי הצאן מאמר 'עבודת אלהים' עמ' קמו.

הדרכים, ובכולם יודעת את ה'.

הטענה השנייה, ההפוכה, היא שיש כאן חידוש גדול מדי, ואולי אף פריצת גדר חלילה. לכל הפחות יש כאן חטא של גילוי נסתר והוצאה חסרת אחריות של מעלת 'קדושת הדומיה'⁵³ שהינה עניין ליחידי סגולה, לרשות הרבים, בצורה העלולה להיתפס באופן בוסרי ואף וולגרי, ולהביא ננסים רוחניים לשגות בדמיונות, לדלג מעל כל השלבים של מסילת הישרים, ונתיבות הקדושה, ולהרוס אל הקודש, ליפול ולהפיל.⁵⁴

התשובה לטענה זו היא שגילוייה של תובנה זו ועוד תובנות עמוקות רבות, היא הכרעה מודעת של הרב, מתוך ראייתו את דורנו כדור של גאולה ומתוך אמון עמוק בגדולתו הרוחנית, ומה שהוא גילה אפשר ונכון לפרש ולהרחיב. יחד עם זאת, קבלתה הרצינית של הטענה, והמודעות והחרדה לסכנות שיש בגילוי תובנה מתקדמת זו, הכרחית וחיונית כדי למזער את הנזקים האפשריים.

אמנם יש להבחין בין ההדרכה של 'בכל דרכיך דעהו', שבמובנה הצנוע והמינימלי יפה היא לכל נפש, לבין המעלה הנשגבה של 'קדושת הדומיה', שהיא נחלת יחידי סגולה בני עלייה 'מעלי עולמות'.⁵⁵ היחס ביניהן הוא כיחס שתי הנקודות הקיצוניות שעל היקף המעגל, בהן נפגשות המחשבה הילדותית עם המחשבה הרוממה, והתמימות הילדותית עם התמימות השניה.⁵⁶ ויחד עם זאת, אין להתעלם (ולא להעלים) מכך ש'קדושת הדומיה' היא היא המבוקש הפנימי של הדור כולו!

ז. סיום: אל קודש הקודשים דרך הנסירה

תפיסת הקודש והחול הרווחת ביותר בתודעה היהודית הגלותית, היא התפיסה הקונפליקטואלית – תפיסת הקודש והחול כצוררים, תפיסת החול כטומאה, וכמאמר החסיד: "כל מה שתוסיף הארץ בנין יוסיף השכל חורבן", בתפיסה זו היחס הרצוי

⁵³ ר' בסוף הפרק הקודם.

⁵⁴ לא אימנע מלהביא כאן הערה חריפה שהעיר לי ת"ח ותיק: "והי מדרגת 'קדושת הדומיה', או 'דומית הקדושה'! אתה באמת מבין שהרב מדריך בפסקה הזו שב'מוסר אביך' את בעלי המדרגה הזו? או שאתה מסית את הקורא ברימוזו מניפולטיבי לדילוג מופרע אל הקודש כדי לפרק את מעמדו השכלי ולפקר את יציבותו המוסרית?". דומני שהדברים מדברים בעד עצמם.

⁵⁵ ר' בפרק הקודם.

⁵⁶ כפרפראזה על דבריו של הרב במאמר 'דעת אלהים', עקבי הצאן עמ' קל.

בין הקודש והחול הוא מלחמת חורמה. אפשרות מחמירה פחות היא התפיסה הדיכוטומית – תפיסת הקודש והחול כנבדלים ונפרדים. החול הוא האחר, הזר, החיצוני, הוא 'טאבו'. היחס הרצוי בין הקודש והחול הוא התנכרות ואדישות. התפיסה ה'ליברלית' ביותר היא התפיסה ההיררכית – בה יש אמנם מקום לחול אך כנחות ביחס לקודש הנעלה ממנו ועליו, כמתלווה וטפל, כפוף ומשועבד אליו, והיחס הרצוי ביניהם, הוא יחס האמצעי למטרה.

במקומות רבים מברר הרב קוק מחדש את מילות הראשית 'קודש', 'חול' ו'טומאה' ואת היחס הראוי ביניהם.⁵⁷ בפסקה שקראנו לעיל, 'מנסר' הרב את החול מן הקודש ומוציא אותו לחירות. ה'נסירה' חושפת את ערכו העצמי העצמאי שאינו תלוי בקישורו הישיר אל הקודש, לא כאמצעי, לא כמשל, ואף לא כחומר גלם. ערך עצמי לחול, פירושו שגם החול כחול, הוא ביטוי מ'דרגה ראשונה' של העצמיות האלהית של החיים, שהיא למעלה מן הקודש כמו שהיא למעלה מן החול.

לעומת אלה שהלכו עם 'הבכל דרכיך דעהו' עד הסוף, עד אבסורד, עד המרד החילוני הקדוש של ברנר, קאמי וחבריהם; ולעומת אלה שהלכו עם 'התורה העבודה וגמילות חסדים' עד הסוף, עד אבסורד, עד המרד הדתי הקדוש של האורתודוקסיה והחרדיות למיניה; פותח הרב ב'נסירה' זו שערים לחיים שלמים ומלאים יותר. שערי נשמה, שערי תורה ושערי עולם,⁵⁸ לעם ישראל כציבור, ולכל יחיד לפי מה שהוא. הדרך אותה סולל הרב בזאת, אינה דרך האמצע היוונית, וגם לא נתיב הדיאלקטיקה ההגליאנית, אלא אורח החיים הישראלי העתיק של 'רצוא ושוב כמראה הבזק'.

ה'נסירה' של החול מן הקודש והוצאתם לחירות, מאפשרת חיבור חדש של החול והקודש. חיבור של פנים אל פנים – חיבור של שתי הופעות חיים מפותחות, בשלות ועצמאיות, חיבור של הדדיות ולא של תלות, של חופש ולא של כפייה. חיבור זה מביא אל הייחוד והזיווג בין הקודש לחול, ונושא אותנו אל מעבר לחול ולקודש – אל קודש הקדשים, אל השלום שבין הקודש והחול ובין חיי עולם לחיי שעה.⁵⁹ אל מעבר לחילוניות ולדתיות, אל הישראליות על י"ג שבטיה-אורותיה. אל תורת ארץ ישראל, אל תורתו של משיח שעל גבי תורת משה, אל התורה החדשה, אל השפה

⁵⁷ מאמרי הראי"ה 'נאדר בקודש' עמ' 417-397; אורות הקודש ב', סדר ב' - 'עולם הקדש והחול', עמ' שז-שכד; אורות אורות התחיה כז, עמ' עז, ועוד.

⁵⁸ ע' שמונה קבצים, קובץ ג', שנט.

⁵⁹ ע' מאמרי הראי"ה 'נאדר בקדש' ולמשל עמ' 401-399

האמונית החדשה, אל אומר-החיים הַחֲבוּק שמים וארץ, נס וטבע, קודש וחול, וחובק אותם וכוללם.

השיבה של עם ישראל לארצו, היא שיבתו אל עצמו. היא התשובה אל תורת ארץ ישראל, אל תורתו של משיח. מצעד החיים הישראלי שהחל בתורת בית ראשון – תורת ה' – תורה מן השמים – כפויֵת הר כגיגית – תורה שבכתב – נבואה – תורת משה; המשיך אל תורת בית שני – תורת האדם – תורה מן הארץ – מקובלת ברצון – תורה שבֵּע"פ – חכמה – תורת רבי עקיבא; וצלח את עמקי הבכא וגיאיות הצלמות של הגלות: תורת חוץ לארץ – תורה מן הקדרות והשק; הולך וקרב אל תורת בית שלישי – תורת חיים – תורת חופש – תורה של התאחדות הדודים בנווה אפריוֹנִם – תורה של המרווח והחלל הפנוי שבין שמים טהורים מִשֶׁק וארץ טובה מאד, בין אלוהים לאדם – חיים וחיי חיים – תורת אליהו – תורת האבות – תורתו של משיח. בכך גם מתנוצצת הארת תיקון חטא אדם הראשון שהפיל לשפל המדרגה של קריאה בשם ה', ואנו מעפילים אל 'זיהרא דאדם הראשון' ונישאים אל אור תחיית המתים.⁶⁰

ה. חתימה

לא מצאתי טוב לגוף המאמר אלא לסיימו ב'שיר השירים' של הרב:

לְחַשֵׁי הַהוֹיָה
תִּלְחַשׁ לִי סוּד הַהוֹיָה כְּלָה:
חַיִּים לִי יֵשׁ, קַח נָא קַח,
אִם יֵשׁ לְךָ לֵב, וּבִלְבַב דָּם,
שְׂרַעַל יֵאוֹשׁ לֹא זִהְמָהוּ.
וְאִם לִבְתֶּךָ עָרְלָה,
תִּלְחַשׁ לִי הַהוֹיָה,
וְיִפְיֵי לֹא יִקְסִימְךָ –
סוּרָה מְנִי סוּרָה,
הֲרִינִי לְךָ אֲסוּרָה!

אם כָּל צְפָצוֹף עֲדִין,

⁶⁰ ביחס לפסקה דחוסה זו ע' אורות התורה, א', ג; אורות הקודש א' עמ' רפ אות קג; שמונה קבצים קובץ ב', שמג.

כָּל יַפִּי חַי, לֹא הֵדַר שִׁירַת קִדְשׁ,
אֲךְ זָרַם אֵשׁ זָרָה בְּךָ יְעוֹרְרוּ,
סוּרָה מִנֵּי סוּרָה, הָרִינִי לְךָ אֲסוּרָה.

וְדוֹר יָקוּם וְחַי,
יִשִּׁיר לִיפִי וְחַיִּים,
וְעֵדְנָה בְּלִי-דֵי
יִינֵק מִטַּל שָׁמַיִם.

וּמִהֵדַר כְּרָמֶל וְשָׁרוֹן,
שִׁפְעַת רְזִי הַהוֹיָה
תִּקְשִׁיב אֲנִי עִם חַי.
וּמַעֲדָן שִׁירָה וִיפִי חַיִּים
אוֹר קִדְשׁ יִמְלֵא,

וְהַהוֹיָה כְּלָה לוֹ תְדוּכָב:
בְּחִירִי, הָרִינִי לְךָ מִמֶּרְתִּי!

ט. נספח – שאלות ותשובות

במה דעת ה' שבחול (ע"פ הסברנו ל'בכל דרכיך דעהו'), היא דעת ה', כלומר דבקות, קדושה?

באיכות האישיותית, בדרך המלך הערכית של חייה, באומר-החיים הכולל שלה. ביתר פירוט – במכוונות הכוללת של החיים ל'בקשת א-להים', דתית או חילונית, תבונית או מיסטית, רליגיוזית או אידאליסטית, מעשית או אסתטית, בקריאה בשם שמים או בלעדיה, כבן ישראל או כבן אדם. איכות זו ומכוונות יכולות לבא לידי ביטוי בהתכוונות שלפני כל מעשה, בהתרגשות שלקראתו, בריגוש ובהתענגות שבו, בהדהוד רשמיו שלאחריו, ובתולדותיו הברוכות.

ובאופן אחר: בכך שיש כאן דעת, כלומר, אהבת החיים, אמירת 'כן' לחיים, חיבור אל החיים כפי מה שהם, מתוך ידיעת רקע, גלויה או נסתרת, שהם התגלות של עומק ורום אינסופיים, שאין חיים אלא החיים האלהיים, בכל שפה שהם מדברים, ובהקשבה לשפת התגלות זו, בלי לתרגמה לשפה 'גבוהה יותר'. בכך שיש כאן תנועה של 'בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך' – שיש כאן חיים וחיוניות ולהט והתמסרות. בכך שיש כאן חיבור לחיים מבפנים ולא מבחוץ, בכך שיש כאן השתחררות מן הניכור, מהפזילה החוצה ולצדדים, ממודעות היתר ומהרפלקסיה המצמיתה. דעת ה'

היא הדעת, עומקה של כל דעת, היא ה'דעתיות', המתגלה בכמיהה ובתשוקה, אך גם במפגש ובחיבור, בלהט היוקה, אך גם ב'יישוב הדעת', בשחייה ובריכוז. הדעת, היא האהבה עד כלות הנפש, המחווה של 'מסירות הנפש', שאינה תלויה סיבה, תכלית או הקשר, שלמעלה מהמישור של סובייקט-אובייקט, שלמעלה מטעם ודעת.

איזה ריגוש אם בכלל אמור להיות בדעת ה' שבחול?

אפשר שיהיה זה ריגוש רליגיזי או מיסטי של דבקות וקדושה, כמו בעת תפילה; אפשר שיהא זה ריגוש אידיאליסטי של תיקון וגאולה, כמו בעת עשייה מהפכנית וחלוצית; ואפשר שיהא זה ריגוש אסתטי של השראה ונביעה כמו בעת מעשה היצירה. אמנם כמו גם בקדושה, הריגוש אינו חייב להיות אכסטטי, אפשר גם ריגוש או התרגשות מינוריים, ואפשר גם שלא יהיה ריגוש נרגש כלל.

האם יש היררכיה בין דעת ה' שבקודש ושבחול, ומהי?

ב'נגלה' - יחס הקודש לחול, הוא כיחס הנשמה לגוף, הצורה לחומר, האור לכלי, וההיררכיה ברורה. אמנם ב'נסתר', החול הוא למעלה מהקודש, כנעלות שורש הנפש הבהמית על האלקית, שורש הכלים על האורות, שורש תורה שבע"פ על תורה שבכתב, ישראל על התורה ועולם התורה על עולם התיקון. דעת ה' שבחול היא הנעלה לפי זה, לא רק מפני שהחול זקוק נואשות לגאולה, באשר אין לו את הרוממות והשגב של הקודש, ולא את הכריזמה האפלה של הטומאה והרוע; אלא בעיקר מפני שבחול משוקעים הפוטנציאלים של הקדושה הגבוהה ביותר.⁶¹ אמנם בנגלה ובפועל, האלהי שבקודש נגיש וזמין לנו יותר מהאלהי שבחול, אך זו תוצאת סמיות עינינו וחולשתנו, אותן אנו קרואים לתקן.

ושמא אין היררכיה אלא שוויון והשלמה שבשונות, כמו בין איש לאישה, ואף יחסי אהבה המקלקלת את השורה, שלמעלה מכל התחשבות, ובכך גם מעבר 'להיררכיה-אות'. ואם היררכיה אין, הפריה הדדית יש ויש. הפנייה אל החול מתוך הקודש תיתן מימד של עומק לחול ותעצים את העשייה בו ואת ההנאה ממנה. הפנייה אל הקודש מתוך החול תיתן לקודש חיוניות ותעצומה, חופש ויצירתיות, ותחדש בו אופקים נפשיים ורוחניים חדשים ומשמחים. ואם אין הפריה, עקרות יש,

⁶¹ ע' אורות עמ' פה, אות מו; וע' שמונה קבצים, קובץ ב', יג.

כאב נעקר, ולמוות תוצאות.

מה ההבדל בין זה להתנהלות החילונית הספונטנית?

המכלול הדתי – התודעה האמונית וההתנהלות הדתית שבעקבותיה, מעצבת אישיות שונה ומיוחדת ממי שזו לא תודעתו וזה אינו אורח חייו. שוני זה יכול לבוא גם בהתכוונות הנקודתית, אך גם בלעדיה, הוא קיים ונוכח במכוונות הכללית של האישיות ובתיבת התהודה הפנימית שלה. מרחב הרשות והחולין של המאמין, העורג וצמא לאל חי, הקורא בשם ה', מתפלל, לומד תורה ומקיים את מצוותיה, שונה מזה של מי שאינו כזה. המכלול החילוני – האתוס החילוני והתרבות החילונית אף הם יוצרים ומגבשים דפוס אישיות אופיינית בעלת איכויות יחודיות לה. ועל קצה המזלג: הדתיות מתאפיינת בעמדה ענוותנית המועדת לפסיביות, ומתמקדת בקדושה שב'קודש' ובדתיות, תוך כדי זניחת הקדושה שבחול ובטבע. החילונית מתאפיינת בעמדה עצמאית המועדת ליהירות, ומתמקדת באלוהי ובקדושה שבחול ושבטבע, כפי מה שהם, תוך כדי זניחת האלהי והקדושה שבקודש. שתיהן מרוויחות מחלקיותן ועוורונן, אך גם משלמות עליו מחיר כבד. הדתי מועד לא לדעת את ה' בחול, או לדעתו בשטחיות תודעתית וקיומית. החילוני מועד לא לדעת את ה' בקודש או לדעתו בשטחיות תודעתית וקיומית.

מה הבדל בין זה לטאו, לזן ולניו אייג'?

ההבדל נעוץ במכלול ה'ישראל', ה'חילוני' כהוויית חיים כוללת (היסטורית, תרבותית, פוליטית וכו') וה'דת' הכולל גם את ה'תורה' ה'עבודה' ו'גמילות החסדים', כביטויים הטבעיים והיחודיים של הברית והקדושה הישראלים. המכלול, בוודאי משפיע השפעה עמוקה על הפרטים, וזה עושה את ההבדל בין הוואריציות השונות. יחד עם זאת אין להתפלא שהרוח האנושית מגיעה במקומות, בזמנים ובדרכים שונים לאותן תוכנות.

מהו מבחן ההצלחה?

כמו בכל הכרעה אמונית, המבחן הוא מבחן התולדה. למה זה מצטרף, לאן זה מוליך, מה זה מעצים, מה מתפתח מזה. אפשר שהפסוק עצמו כולל את הקריטריון להצלחה: אם יתיישרו אורחות חייך, אין זאת כי אם שאתה אכן יודע את ה' בכל דרכיך.